

Maandblad van de Koninklijke Nederlandse Natuurhistorische Vereniging
gevestigd te Amsterdam

Orchideeën in Zuid-Limburg

door C. A. J. Kreutz, Ubachsberg

Zoals iedereen wel bekend zal zijn strekt het verspreidingsgebied der Europese Aardorchideeën zich uit van de Middellandse Zee tot de Poolcirkel. De vindplaatsen van orchideeën lopen sterk uiteen; van droge kalkgraslandhellingen tot moerasachtige gebieden. Binnen de familie der orchideeën komen tevens vele bastaarden voor. Van de vele soorten die vroeger in Zuid-Limburg voorkwamen zijn enkele de laatste tientallen jaren geheel verdwenen, andere zijn zeer zeldzaam geworden.

In het voorjaar kan op kalkgraslandhellingen *Orchis militaris* (Soldaatje) ontluiken. Deze rose tot purperkleurige orchidee is gemakkelijk te herkennen en komt hier en daar nog regelmatig op de desbetreffende terreinen voor. Een andere soort die veel overeenkomst met de *Orchis militaris* toont is *Orchis simia* (Aapjesorchis). In tegenstelling tot *Orchis militaris* is hij slechts tweemaal in Nederland gevonden, het afgelopen jaar zelfs weer in Z-L. Hij heeft een vreemde bloeiwijze; in tegenstelling tot andere soorten ontvouwt zijn aar zich van boven naar onderen.

Waar een kalkgrasland begroeid is met struiken kan men eventueel *Cephalanthera damasonium* (Bleek bosvogeltje) aantreffen. Deze sierlijke plant bezit een losse verlengde aar. De crème-achtige bloemen openen zich slechts zelden voor korte tijd en dan alleen bij zeer warm weer. De andere twee soorten uit dit geslacht, t.w. *Cephalanthera longifolia* (Wit bosvogeltje) en *Cephalanthera rubra* (Rood bos-

vogeltje) kwamen vroeger ook in Z-L voor maar zijn thans verdwenen. Enkele vindplaatsen bevinden zich echter nog in de Eifel.

Langs bosranden en op kalkrijke hellingen komen *Plantanthera bifolia* (Welriekende nachtorchis) en *Platanthera chlorantha* (Bergnachtorchis) voor. Deze witgeel bloeiende planten onderscheiden zich hoofdzakelijk van elkaar door de stand der helmhokjes; die van de *Platanthera bifolia* lopen parallel en staan dicht bij elkaar, bij *Platanthera chlorantha* zijn ze gebogen en naar beneden divergerend.

Een van de vroegste bloeiers is wel *Orchis morio* (Harlekijn). Deze soort is te herkennen aan de vrij grote violette bloemen, waarvan de buitenste perigoonbladeren groen generfd zijn. Een andere soort die in dit gebied voorkomt is de zeer zeldzame *Coeloglossum viride* (Groene nachtorchis). Deze soort bereikt een hoogte van max. 30 cm. en valt door zijn bijna geheel groene kleur moeilijk op. *Orchis maculata* (Gevlekte orchis) is met een grote hoeveelheid exemplaren vertegenwoordigd. De bloemen zijn licht-rose en staan in een kegelvormige aar. De gevlekte bladeren worden naar boven toe minder talrijk en lancetvormig. Een andere soort die veel overeenkomst toont met *Orchis maculata* is *Orchis maculata* ssp. *fuchsii* (Bosorchis). Deze is slanker en hoger en komt in Z-L. op plekken langs bosranden voor. Hij dringt zelfs enkele tientallen meters door in het bos. *Orchis majalis* (Breedbladige orchis) is wel de belangrijkste orchidee der moerasachtige

Soldaatje (*Orchis militaris*)

gebieden. De doorgaans holle stengel bezit prachtige purperrode bloemen, die zich in een aar bevinden. In Z-L zijn van deze plant nog een aantal vindplaatsen bekend. Enkele weken later bloeit *Orchis incarnata* (Vleeskleurige orchis). De bladeren die de rose tot vleeskleurige bloei-aar bereiken, omsluiten een dikke, stijve holle stengel met lange scheden. Het afgelopen jaar bloeiden nog vier exemplaren op een terrein dat thans gedempt wordt.

Listera ovata (Keverorchis), die in Z-L vooral vrij veel voorkomt in het Querceto-Carpinetum (Eiken-Haagbeukenbos) is gemakkelijk te herkennen aan de twee grote (zeer zelden drie), tegenover elkaar staande eivormige loofbladeren. De bloei-aar is lang, de bloemen zijn geelachtig groen. Wanneer de bovenste bloemen opengaan vormen de onderste reeds zaad. De ondergroei in het Querceto-Carpinetum bestaat vooral uit: *Arum maculatum*

(Aronskelk), *Polygonatum multiflorum* (Veelbloemige salomonszegel), *Actea spicata* (Christoffelkruid), *Anemone nemorosa* (Bosanemoon), *Hedera helix* (Klimop), *Primula elatior* (Slanke Sleutelbloem), *Paris quadrifolia* (Eenbes), *Campanula trachelium* (Ruig klokje), etc. en grote zeldzaamheden zoals *Aguilegia vulgaris* (Akelei).

Ook kan men hier *Orchis mascula* (Manjetjesorchis) aantreffen. Deze vroegbloeiende orchidee heeft meestal gevlekte bladeren en staat vaak in groepjes bij elkaar. De lichtkleurige tot donkerviolette (zelden wit) gespoorde bloemen vormen een verlengde aar. De grootste der inheemse *Orchis*-soorten is wel *Orchis purpurea* (Bruine orchis). Ook deze preferert het Querceto-Carpinetum waar de stengel tot bijna drie kwart meter hoog kan oprijzen. Deze soort bastardeert vaak met *Orchis militaris* (indien in diens nabijheid) omdat beide dezelfde bloeitijd hebben en tot hetzelfde geslacht behoren.

Het saprophytische *Neottia nidus-avis* (Vogelnestje), zo genoemd naar de merkwaardig gevormde wortelstok, die tevens dienst doet als voedingsstelsel, wordt in vele flora's vermeld als vrij algemeen. Dit is naar mijn mening beslist niet waar. Deze soort die in de humus van kalkrijke bosgrond wortelt en van afgebroken organische stoffen leeft treft men slechts sporadisch in ZL aan. Het is een zeer onregelmatige bloeier, sommige jaren treft men hem meer aan, dan weer enkele jaren minder of in het geheel niet. Hij valt zeer slecht op vanwege zijn amberachtige kleur, die goed aan zijn omgeving is aangepast. Het is een saprofyt, die geen bladgroen (chlorophylkorrels) bezit voor een zelfstandige assimilatie (= het omzetten van water, mineralen en zouten uit de grond + koolzuur uit de lucht onder invloed van het zonlicht in zuurstof, suiker en andere voedingsstoffen). De plant vermenigvuldigt zich vooral op ondergrondse vegetatieve wijze.

Van het geslacht *Ophrys* komen er in onze naaste omgeving vier soorten voor, waarvan twee in Zuid-Limburg. Hun grootste verspreidingsareaal is het Middellandse zeegebied, doch *Ophrys insectifera* (Vliegenorchis) is zelfs in Zweden te vinden. De bloemen die op insecten lijken staan in een zeer losse aar. Hun rozet wordt reeds in het najaar gevormd en overwintert. In perioden met zeer strenge vorst krijgen zij het in ons land soms zwaar te verduren. *Ophrys apifera* (Bijenorchis) vermenigvuldigt zich in de regel d.m.v. zelfbestuiving, doch bij andere soorten van dit geslacht lokken de bloemen insecten aan, waarbij deze dan voor de bestuiving zorgen. Na zachte winters zijn ze talrijk en de laatste jaren nemen ze weer in aantal toe. In Z-L. komen alleen *Ophrys insectifera* en *Ophrys apifera* voor. In de omgeving van Han sur Lesse (B) vond ik nog twee andere soorten, nl. *Ophrys fuciflora* (Hommelorchis) en *Ophrys sphegodes* (Spinnenorchis).

Gymnadenia conopsea (Grote muggenorchis) is mij bekend van een kalkgraslandhelling waar hij massaal voorkomt. Hun aantal is zo te zien vrij constant maar ook op andere plaatsen (alleen afgesloten reservaten van Staatsbosbeheer) weet hij zich te handhaven, natuurlijk niet in zulke grote hoeveelheden. Op één plek weet hij zelfs enorme afmetingen te bereiken (Is hier sprake van een ondersoort?). Hier is dan ook zeer recent *Anacamptis pyramidalis* (Hondskruid) verschenen. Het afgelopen jaar bloeiden twee exemplaren. Aanvankelijk is zijn aar piramidaal later verlengd-bolvormig. Op het terrein waar *Gymnadenia conopsea* massaal voorkomt kan men nog tal van andere zeldzaamheden ontdekken zoals: *Gentiana ciliata* (Franje-gentiaan) *Gentiana germanica* (Duitse Gentiaan). *Parnassia palustris* (Parnassia), *Tetragonolobus siliquosus* (Hauwklaver) en *Melampyrum arvense* (Wilde Weit). *Gentiana ciliata* is uitermate zeldzaam evenals *Tetragonolobus siliquosus* welke laatste zich hier enkele jaren geleden gevestigd

Hommelorchis (*Ophrys fuciflora*)

heeft. *Parnassia palustris* is het afgelopen jaar in aantal toegenomen. *Melampyrum arvense* behoort tot de grote groep eenjarige halfparasieten uit de Helmkruidfamilie.

Even ten zuiden van Maastricht op Belgisch grondgebied vindt men *Aceras antropophorum* (Poppenorchis). De soort groeit hier op een zeer steile helling, die deels met struikgewas is begroeid. In Z-L. is hij de laatste jaren zeer zeldzaam geworden. Op dezelfde helling komt ook *Epipactis atrorubens* (Bruinrode Wespenorchis) voor. Evenals zijn soortgenoten dankt hij zijn naam aan het feit dat hij voornamelijk door wespen wordt bestoven. Ondanks het feit dat de plant in alle delen roodviolet tot zwartrood gekleurd is en ook de bloemen roodbruin zijn, valt ze toch sterk op, ondanks haar vaak geringe afmeting. Tot dit geslacht behoren eveneens *Epipactis helleborine* (Breedbladige Wespenorchis) en *Epipactis palustris*

Aapjesorchis (*Orchis simia*)

Bruine orchis (*Orchis purpurea*)

(Moeraswespenorchis). De eerste soort, die ruim een halve meter hoog kan worden, richt haar bloemstengels pas op als het grootste gedeelte van onze orchideeën reeds in volle bloei staan of reeds uitgebloeid zijn. In moerasachtige gebieden (soms niet een kalkrijke onderlaag) kan men *Epipactis palustris* aantreffen. De petalen zijn witachtig en rood geaderd terwijl de lip meestal helder wit is en uit twee delen bestaat, waarvan het achterste gedeelte rood geaderd is.

In kalkrijke duinen, maar ook op meer droge kalkgraslanden, kan men *Herminium monorchis* (*Herminium*) aantreffen. Die is bijna geheel geelachtig-groen van kleur en bezit aan de basis twee tegenoverstaande, lancetvormige, glanzende loofbladeren. Na de oorlog kwam zij op een bepaald terrein in de omgeving van Klimmen voor, waar zij thans echter verdwenen is. In de Eifel (D) bevindt zich nog een vindplaats waar overigens ook

nog andere bijzonderheden voorkomen. De laatst-bloeiende orchidee waarmee ik dit verslag zou willen besluiten, is *Spiranthes spiralis* (Herfstschroeforchis). De talrijke witte bloempjes zijn in een spiraal om de stengel gedraaid. De plant bereikt een lengte van circa 25 cm. De loofbladeren zijn zeer klein en staan tijdens de bloeitijd naast de stengel. De oude loofbladeren zijn reeds afgestorven en de thans aanwezige vormen het rozet waaruit het volgende jaar een nieuwe stengel oprijst. De soort komt in Zuid-Limburg slechts op één enkele plaats voor waar zij het afgelopen najaar in een vrij groot aantal heeft gebloeid. Dit terrein werd reeds genoemd bij de bespreking van *Orchis morio* en *Coeloglossum viride*.

Adres van de schrijver:

*foto's: J. v. Zanen-Delver
Amsterdam*

Noot van de schrijver:

Bokkenorchis (*Himantoglossum hircinum*) komt al sinds tientallen jaren niet meer in Zuid-Limburg voor, vandaar dat deze soort niet in het betoog vermeld is. Deze soort heb ik wel nabij Givet in N-Fr. aangetroffen.

Zuid-Limburg (alle nog voorkomende soorten): Bleek bosvogeltje (*Cephalanthera damasonium*), *Epipactis helleborine* (Breedbl. wespenorchis), *Listera ovata* (Keverorchis), *Spiranthes spiralis* (Herfstschroeforchis), *Platanthera bifolia* (Welriekende nachtorchis), *Plantanthera chlorantha* (Bergnachtorchis), *Coeloglossum viride* (Groene nachtorchis), *Gymnadenia conopsea* (Grote muggenorchis), *Ophrys apifera*, *fuciflora*, *sphegodes*, *insectifera* (Bijen-, Hommel-, Spinnen-, Vliegenorchis), *Anacamptis pyramidalis* (Hondskruid), *Orchis morio* (Harlekijn), *Orchis mascula* (Mannetjesorchis), *Orchis militaris* (Soldaatje), *Orchis simia* (Aapjesorchis), (was afgesneden toen ik de plek bezocht!), *Orchis purpurea* (Bruine orchis), *Orchis maculata* (Gevlekte orchis), *Orchis maculata* ssp. *fuchsii* (Bosorchis), *Orchis majalis* (Breedbladige orchis), *Dactylorchis incarnata* (Vleeskleurige or-

chis) en *Aceras anthropophorum* (Poppenorchis).

België: *Epipactis atrorubens* (Bruinrode wespenorchis), *Neottia nidus-avis* (Vogelnestje), *Orchis praetermissa* (Rietorchis), *Ophrys fuciflora* (Hommelorchis), *Aceras anthropophorum* (Poppenorchis) en *Himantoglossum hircinum* (Bokkenorchis). Noord-Frankrijk: *Ophrys sphegodes* (Spinnenorchis), *Orchis ustulata* (Aangebrande orchis) en *Orchis simia* (Aapjesorchis).

Eiffel (Dld): *Epipactis muelleri*, *leptochila*, *microphylla*, *Cephalanthera longifolia*, *rubra* (Wit, Rood bosvogeltje), *Herminium monorchis* (Herminium), *Epipogium aphyllum* (Bladerloze orchis) en *Leucorchis albida* (Witte muggenorchis).

LITERATUUR:

DANESCH E. EN O., *Orchideen Europas*, 1963 AG Bern, Mitteleuropa.

DANESCH E. EN O., *Orchideen Europas*, 1969 AG Bern, Südeuropa.

DANESCH E. EN O., *Orchideen Europas*, 1972 AG Bern *Ophrys Hybriden*.

DEINUM, D. *De orchideeën van Nederland*.

VERMEULEN, P. *Flora Neerlandica*, Deel 1, Aflevering 5, *Orchidaceae*.

DR. S. J. DIJKSTRA, *Ons krijtland Zuid-Limburg* 4. Wetenschappelijke mededeling van de KNNV, nr. 76.

Bedreigd natuurgebied in Twente

door J. Hofstra

Even ten noordoosten van Hengelo ligt een fraai landgoed. Vroeger bestond dit gebied uit vochtige heide, die later groten-deels omgezet is in weilanden, omgeven door houtwallen en bossen. Ten behoeve van de spoorbaan in Hengelo is er in het begin van deze eeuw met de schop zand gegraven en op deze wijze zijn twee plassen ontstaan.

Ornithologisch en entomologisch is het gebied bijzonder waardevol, maar floristisch is het landgoed, voor zover mij bekend, nauwelijks onderzocht. De grootste plas heb ik tot nu toe slechts oppervlakkig bekeken, maar misschien daarover later meer.

De kleinere plas heeft een zandbodem, die min of meer bedekt is met een laag slik.

Langs de oever bloeien in de rietkraag Moeraswederik (*Lysimachia thyrsiflora*), Wateraardbei (*Comarum palustre*), Le-verkruid (*Eupatorium cannabinum*) en de in Twente schaarse Heelblaadjes (*Pulicaria dysenterica*). Meer in de schaduw vinden we de statige Koningsvaren. Op het water drijven overal de bloemen van de Waterlelie en de Gele plomp. Bovendien zijn waterplanten zoals Aarvederkruid, Stijve waterranonkel, Hoornblad en Waterpest talrijk vertegenwoordigd. In het glasheldere water zien we op de bodem Kranswieren, die op niet verontreinigd water wijzen.

Deze zomer daalde het water in augustus tot een zeer laag peil, waardoor op sommige plaatsen de bodem droogviel.